

dr hab. Ewa Białek, prof. UMCS
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa
Katedra Językoznawstwa Słowiańskiego

**Opinia nt. rozprawy doktorskiej mgr Kariny Jakuć
Wiktora Pielewina teksty, interteksty i parateksty.
Aspekt językowy i przekładowy
Katowice 2025, 287 s.**

napisanej pod kierunkiem dr hab. Jolanty Lubochy-Kruglik, prof. UŚ

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska mgr Kariny Jakuć poświęcona jest specyfice literatury postmodernistycznej w ujęciu językowym oraz przekładowym. Badanie tego wieloaspektowego zagadnienia przeprowadzono na materiale wybranych utworów Wiktora Pielewina oraz ich przekładów na język polski. Zarówno autor oryginałów, rosyjski prozaik, jak i tłumacze tych utworów na język polski, to postaci, których okazały dorobek – twórczy oraz translatorski – cieszą się dużym uznaniem.

Jak stwierdza Autorka rozprawy we wstępie, językowe osobliwości pisarstwa Pielewina jako zespół potencjalnych wyzwań dla tłumaczy nie były dotychczas przedmiotem kompleksowych badań (s. 4). Zdaniem Doktorantki otwiera to pole do pogłębionej analizy obejmującej językowe wyznaczniki idiosylu z perspektywy translacyjnej (s. 6). Ujęcie tematu jest szerokie. Już wstępna ocena poziomu opracowania zagadnienia pozwala na konstatację, że rozprawa stanowi wartościowe pod względem naukowym i poznawczym interdyscyplinarne studium, w którym połączono refleksję literacką, kulturoznawczą, językoznawczą z teorią i praktyką tłumaczenia.

STRUKTURA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Praca autorstwa mgr Kariny Jakuć składa się ze wstępu, dwóch rozdziałów teoretycznych, a także trzech rozdziałów o charakterze teoretyczno-analitycznym. Kompozycja rozprawy, w tym układ oraz tematyka poszczególnych podrozdziałów i paragrafów, nie budzi zastrzeżeń. Na wysoką ocenę zasługuje wypełnienie treściowe rozdziałów III, IV, V, w których Doktorantka zgłębia takie wątki, jak gry językowe, intertekstualność oraz parateksty. Praca liczy blisko trzysta stron (287 s.).

Korpus badawczy tworzy zestaw dziewięciu dwutekstów, czyli tekstów oryginałów i ich przekładów. Są to: *Generation „P”*, *Święta księga wilkołaka*, *Hełm grozy*.

*Mit o Tezeuszu i Minotaurze, Empire V, Batman Apollo, S.N.U.F.F., Miłość do trzech Zuckerbrinów, Napój ananasowy dla pięknej damy, Omon Ra*¹. Tłumaczeń utworów z języka rosyjskiego na język polski dokonali: Ewa Rojewska-Olejarczuk, Aleksander Janowski, Małgorzata Buchalik. Wybrane dwuteksty uznaję za interesujący i zarazem ambitny materiał badawczy, nie tylko ze względu na oryginalną manierę pisarską prozaika, ale przede wszystkim wynikający z tego znaczny stopień trudności na etapie rozpoznawania i interpretowania przez Doktorantkę zjawisk w postaci gier językowych, nawiązań intertekstualnych i elementów paratekstowych. Na atrakcyjność wybranego zestawu dwutekstów jako obiektów analizy przekładoznawczej wpływa też status translatorów legitymujących się bardzo dużym doświadczeniem na polu przekładu.

Doktorantka słusznie zauważa, że odbiór twórczości Pielewina, która jest pełna nawiązań międzytekstowych i kulturowych, „może być problemem dla czytelnika nieznającego źródeł tych odniesień” – zarówno czytelnika z kręgu kultury rosyjskiej, jak i (zwłaszcza) spoza niej (s. 7-8). W komunikacji przekładowej szczególnymi czytelnikami oryginałów są tłumacze, określani w nauce o przekładzie mianem odbiorców prymarnych i zarazem nadawców sekundarnych. Specyficzną funkcję pełnią zaś badacze dwutekstów. Analizując wykonane tłumaczenia, dociekając przyczyn i prognozując skutki dla odbioru dzieła przez przedstawicieli innej kultury, występują w funkcji ekspertów zarówno w zakresie twórczości nadawcy prymarnego (autora), jak i działań translatorskich nadawcy wtórnego (tłumacza).

Z tej złożonej roli uważnego czytelnika dwutekstów i zaangażowanego komentatora działań translatorskich mgr Karina Jakuć wywiązała się znakomicie, wykazując się zespołem wymaganych na tym etapie kompetencji badawczych.

WARTOŚĆ MERYTORYCZNA ROZPRAWY

Cel postawiony przez Doktorantkę to „analiza polskich przekładów wybranych utworów Pielewina w kontekście barier językowych i kulturowych, jakie napotykaają tłumacze” (s. 4). Wymiernym efektem rozprawy, zgodnie z założeniem, może być wzbogacenie teorii i praktyki przekładu literackiego (tamże). W toku analizy Autorka wielokrotnie udowadnia, po pierwsze, spójność celu i prowadzonych badań, po wtóre, zasadność wyboru gier językowych, intertekstów i paratekstów jako obiektu dociekań naukowych.

¹ Podaję tytuły polskich przekładów.

Dostrzegam ponadto i inne pozytywy. To szeroki zakres odniesień do badań językoznawczych, literaturoznawczych, przekładoznawczych, wykorzystanie bogatej terminologii naukowej oraz założeń relewantnych dla współczesnej nauki o przekładzie.

Rozdziały I i II poświęcono sylwetce rosyjskiego pisarza oraz charakterystyce jego dorobku literackiego i idiosylu w kontekście założeń postmodernizmu. Obydwie części rozprawy należy traktować jako niezbędne ogniwa w przyjętej perspektywie badawczej.

Rozdział I zatytułowany *Wiktor Pielewin – życie i twórczość* wpisuje się w badania zorientowane antropologicznie, w których, obok dzieła, istotny jest i ich twórca. W oparciu o źródła naukowe w języku polskim i rosyjskim Doktorantka umiejętnie kreśli obraz biografii i drogi twórczej prozaika. W dotychczasowym dorobku naukowym polskich badaczy (s. 23-25) dominują opracowania literaturoznawcze, mniej liczne są natomiast opracowania przekładoznawcze, co przemawia na korzyść rozprawy doktorskiej jako studium z elementem *novum*².

W rozdziale II Autorka skupia się na rozumieniu postmodernizmu oraz jego założeniach (podrozdział 2.1, s. 26-34), wnikliwie analizuje definicje ze źródeł leksykograficznych. Kompetentnie przedstawia cechy literatury postmodernistycznej, przygotowując nie tylko grunt dla kolejnego etapu badań własnych, ale też wyposażając potencjalnego czytelnika rozprawy doktorskiej w poszerzoną wiedzę przedmiotową. Pozytywnie oceniam przygotowanie odrębnego podrozdziału na temat postmodernizmu w literaturze rosyjskiej (2.2, s. 34-39).

Rozdział III poświęcony grze językowej w oryginale i sposobom jej przekazu na język polski cechuje się przemyślaną organizacją na poziomie struktury oraz treści. Atutem o charakterze metodologicznym jest wskazanie koncepcji naukowych traktowanych jako punkt wyjścia do badań własnych (s. 50). Ten element Doktorantka wprowadza z dużą konsekwencją w całej rozprawie, co odbieram jako przejaw dążenia do budowania przejrzystej narracji naukowej. By odpowiedzieć na pytanie, jak tłumaczone są gry językowe, młoda badaczka sięga do prac polskich i zagranicznych naukowców (3.3, s. 54-56).

² Stan badań warto byłoby wzbogacić o dane nt. skali eksploracji analogicznej problematyki (gra językowa, intertekst, paratekst) przez rosyjskich i/lub zachodnioeuropejskich przekładoznawców. W przypisie 33 zawarto istotną wzmiankę o tendencjach w badaniach nad twórczością Pielewina (s. 167).

Doktorantka, zanim sformułuje finalną opinię, rozważa wszelkie *za* i *przeciw*, stawia hipotezy, wysuwa przypuszczenia (zob. np. s. 59-63, 68, 71-74, 81-84, 85-86, podrozdziały 3.4, 3.5, 3.6, 3.7). Jej opinie są bardziej i mniej kategoryczne, np. „Taki wybór trudno zaaprobować” (s. 80), „co może wpłynąć na odbiór utworu” (s. 84), „trudniej jest wychwycić analogię” (s. 86), w czym dostrzegam umiejętność dokonywania analizy, także krytycznej. Analogiczne pozytywne wrażenie odnoszę podczas lektury analizy jednostek w pozostałych rozdziałach. Nie tylko jako recenzent, ale i czytelnik doceniam szczegółowość i wielostronność opisów omawianych przykładów oraz duże zaangażowanie Autorki w przybliżanie strategii literackich oraz strategii przekładowych.

W rozdziale IV w centrum zainteresowania mgr Kariny Jakuć jest zjawisko intertekstualności. Młoda badaczka dokonuje przeglądu spojrzeń naukowych (4.1, s. 125-133), następnie omawia techniki przekładowe odnotowane w polskiej i rosyjskiej literaturze przedmiotu (4.2, s. 134-138). Istnienie różnych typów intertekstualności – intertekstualność jawna i ukryta – ma niemałe znaczenie zarówno na etapie procesu translacji utworu, jak i w kontekście interpretacji działań tłumacza przez badacza dwutekstów. Analizując zmagania Doktorantki z nietatwym materiałem badawczym (4.3, s. 138-156), z dużym przekonaniem stwierdzam, że ten etap pracy był wymagający pod wieloma względami – po pierwsze, wychwycenie miejsc z elementem intertekstualnym, zwłaszcza zaszyfrowanym przez autora, po drugie – rozbudowana interpretacja nawiązania międzytekstowego oraz techniki przekładowej, refleksja nad możliwą perspektywą odbioru fragmentu przez czytelnika (np. 142-145, 148-151). Analiza pokazuje ponadto odczytanie Autorki w literaturze pięknej (por. inne rozdziały).

Oceniając sposoby przekładu nośników intertekstualności (także gier językowych i paratekstów, rozdziały III i V), Doktorantka niejednokrotnie odnotowuje straty na poziomie elementów stylotwórczych oraz tła kulturowego utworu. Dostrzega np. „wystąpienie braków asocjacyjnych”, mających podłoże w węższej wiedzy uprzedniej odbiorcy przekładu. W efekcie, jak pisze, uniemożliwia mu to „pełne odczucie specyfiki nawiązań intertekstualnych” (s. 142). Nasuwa się pytanie o profil czytelnika tekstów Pielewina w przekładzie³. Doktorantka szkicuje go i wskazuje wybrane preferowane cechy: przygotowanie do wymagającej lektury, znajomość języka, realiów (s. 63, 67, 74).

³ Istnieją badania przynoszące ogólną wiedzę na temat profilu czytelnika dzieł Pielewina w oryginale (wiek, płeć, wykształcenie). Por. też uwagę z rozprawy o czytelniku masowym i elitarnym (s. 38-39).

Kolejny wyznacznik idiosylu pisarza scharakteryzowano w wielowątkowym rozdziale pt. *Parateksty w twórczości Pielewina* (rozdział V). Dzięki podziałowi na sześć podrozdziałów i pięć paragrafów Doktorantce udaje się dość skutecznie zapanować nad niejednolitym materiałem językowym. Są to bowiem tytuły/podtytuły, przypisy: przypisy autora oryginału, a także przypisy tłumacza, które również stanowią zróżnicowany zbiór pod względem funkcji wobec tekstu i czytelnika (przypis-paratekst i przypis-metatekst).

W części teoretycznej mgr Karina Jakuć omawia stan badań i typologię elementów paratekstowych. Podkreślę, że w swych naukowych rozważaniach Autorka opiera się na solidnej bazie teoretycznej (5.1, s. 157-164).

Cele badawcze postawione w tej części rozprawy to m.in. analiza strategii translacji paratekstów (perytekstów), a także identyfikacja wyzwań translatorskich związanych z ich przekazem (5.2). Taki kierunek eksploracji, jak zakłada Doktorantka, może przyczynić się do rozpoznania roli paratekstów w postmodernistycznej literaturze rosyjskiej oraz zbadania „ich wpływu na recepcję tekstów przez czytelników [...]” (s. 166). Pełniejszą wiedzę na temat recepcji przekładów przyniosłyby np. badania fokusowe, co być może warto rozważyć w planach badawczych na przyszłość.

Poszczególne części kompozycyjne rozdziału odślaniają złożoną naturę paratektu ujawniającą się w procesie translacji, co Doktorantka dostrzega i w odpowiedni sposób konstruuje wywód naukowy, m.in. ocenę sposobu tłumaczenia tytułów utworów (perytekstów) poprzedza ich szerokim objaśnieniem, także z uwzględnieniem odniesień intertekstualnych (5.3, zob. np. s. 168-169, 171-174). Podrozdział 5.4 (teoretyczny) poświęcono przypisom – ich odmianom, funkcji, okoliczności wprowadzenia (s. 176-182).

W dwutekstach młoda badaczka wyodrębnia dwie odmienne grupy przypisów – po pierwsze, przypisy autorstwa Pielewina, będące wyrazistą cechą stylu prozaika i zarazem formą współdziałania z czytelnikiem oraz potencjalnym tłumaczem (5.5); po wtóre, przypisy tłumacza, które stanowią narzędzie uzupełniania wiedzy uprzedniej odbiorcy, są sygnałem trudności translacyjnych oraz dodatkowym głosem tłumacza (5.6).

Pokrótce o przypisach tłumacza: paratektach i metatektach (5.6). Doktorantka komentuje zarówno zasadność, jak i brak umotywowania wprowadzenia przypisu, przybliża jego napętnienie treściowe, wskazuje obecność przypisów szczegółowych i minimalistycznych, zamieszcza własne interpretacje jako propozycje (np. s. 206, 209, 215, 225, 231, 246, 249, 251, 252, 253). Sygnalizuje też miejsca wystąpienia trudności

w przekładzie wynikające z aluzyjności utworów, polisemii czy cech graficznych (np. s. 213-214, 216-217, 254). W analizie formułuje m.in. konkluzję, że brak przypisów można niekiedy rozpatrywać w kategoriach pozytywnych, jako przejaw braku nadmiernej ingerencji tłumacza (s. 229). Badając przypisy-metateksty, Doktorantka stwierdza, że „podkreślają [one] złożoność procesu tłumaczeniowego” (s. 251), „pomagają czytelnikowi zrozumieć pracę tłumacza” (s. 256), dzięki nim może on „nałóżycie docenić i ocenić tekst przekładu” (s. 256). Dodam, że w całej rozprawie celne spostrzeżenia Autorki są bardzo liczne. W tym miejscu recenzji zamieszczam jedynie wybrane z nich jako przykłady świadczące o potencjale naukowym i ambitnym podejściu młodej badaczki.

STYL, TERMINOLOGIA PRZEDMIOTOWA

Przejdę do oceny stylu naukowego. Narracja prowadzona przez mgr Karinę Jakuc w pierwszej osobie liczby pojedynczej jest klarowna, płynna. Styl pisania odbieram jako wyważony, a nawet dojrzały. Co istotne, Doktorantka zaznacza swój punkt widzenia. Wyprowadzane wnioski są logiczne (z niektórymi oczywiście można polemizować w ramach dyskusji naukowej, zob. niżej).

W każdym podrozdziale dostrzegam konsekwencję na poziomie warsztatu badawczego, a mianowicie informowanie czytelnika o wyborze określonej koncepcji/stosowanej terminologii (np. s. 137, 181-182, 204). Dzięki takiej postawie intencje badawcze Autorki są jasne. Doktorantka poprawnie używa terminów *strategia przekładu* oraz *technika przekładu*. W rozprawie, poza przypisami bibliograficznymi, liczne są również przypisy z dodatkowymi spostrzeżeniami o języku, kulturze, literaturze przedmiotu, podwyższające walory naukowe opracowania.

REFLEKSJE, WSKAZÓWKI

W recenzji zawrę garść drobnych uwag, które może okazać się przydatne w udoskonaleniu rozprawy doktorskiej. Dostrzeżone przeze mnie usterki i luki nie wpływają na jej wartość merytoryczną oraz finalną ocenę całości.

- 1) Przydatną publikacją poświęconą nazwom własnym w przekładzie jest praca: Д.И. Ермолович, *Имена собственные на стыке языков и культур*, Москва 2001.
- 2) Zachęcam Doktorantkę do korzystania ze słowników aktywnych języka rosyjskiego oraz słowników dwujęzycznych, których w bibliografii nie odnotowałam.

3) Autorka rozprawy stwierdza, że ekwiwalent opisowy *bochenek* z *rosyjskiej bajki*, który został zastosowany w przekładzie wyrazu *колобок* (s. 153), wpływa na to, że „polski czytelnik nie wie, o jaką konkretnie bajkę chodzi” i dalej: „Kołobok jest okrągłą, puszystą bułką, a nie bochenkiem chleba” (s. 155). W polskiej kulturze bajka ta znana jest nie tylko pod tytułem *Kołączyk/Kołącz*, ale również *Bocheneczek*. Uwzględniając wskazaną okoliczność, rozwiązanie zaproponowane przez tłumaczkę, można uznać za akceptowalne, podkreślając zarazem w sposób eksplicytny intertekstualne tło fragmentu tekstu (poprzez dodanie uściślenia: *z rosyjskiej bajki*)⁴. Wychwycenie intertekstualnego odniesienia, niezależnie od zastosowanego ekwiwalentu (*kołączyk*, *bochenek*), w dużej mierze zależy od wiedzy uprzedniej polskiego odbiorcy i jego erudycji czytelniczej.

4) W paragrafie 5.6.2 *Realia w tłumaczeniu literackim – strategie i efekty recepcyjne* mowa w istocie o tzw. realiach onomastycznych. Tym samym niektóre onimy współtworzące w analogiczny sposób lokalny koloryt i tło kulturowe utworu są opisywane w odrębnych paragrafach (5.6.2 i 5.6.3). Część 5.6.3 jest dość obszerna, do rozważenia inny sposób uporządkowania ideonimów, antroponimów i chrematonimów.

5) W podsumowaniu sposobu tłumaczenia nazw realiów – toponimów (5.6.2, s. 221) napisano, że dominującą techniką ich przekazu była transliteracja z adaptacją kulturową i przypisem. Nazwy [*na*] *Priwozie*, [*w*] *Biriulowie*, „*Kitieżem Ducha*” są przeniesione za pomocą transkrypcji z adaptacją morfologiczną (transkrypcja polska PWN) i przypisem.

6) W rozprawie doktorskiej nie są podawane dane statystyczne. Niezależnie od przyjętej metodologii ogólne dane liczbowe, zamieszczone np. w zakończeniu (s. 258-259), wykspონowałyby niemały trud Doktorantki związany z ekscerpcją i komparacją materiału badawczego.

7) Znaczenia frazeologizmu *ни кола ни двора у кого-л.* (s. 71) oraz paremii *закон – маѣра, прокурор – медведь* (s. 154) są objaśnione poprawnie, brak jednak informacji o wykorzystanych źródłach słownikowych.

⁴ Ponadto wyraz *колобок* w znaczeniu prymarnym oznacza: *небольшой хлебец в форме шара* ‘nieduży chlebek okrągłego kształtu’ (BUSRJa, pod red. W.W. Morkowkina, 2016, s. 435). Ekwiwalent systemowy wyrazu *колобок*: *chlebek (okrągły)*, *Nowy słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski*, red. nauk. J. Wawrzyńczyk, 2008, s. 156.

REDAKCJA TEKSTU

Usterki redakcyjne w całej pracy są bardzo nieliczne – to m.in. sporadycznie pojawiające się literówki, brak przecinków. Zwróćę natomiast uwagę na numerację dwutekstów. W podrozdziałach i paragrafach przykłady są numerowane (korzystne rozwiązanie proczytelnicze) bądź nienumerowane. Przykłady tej niekonsekwencji odnajdziemy np. w paragrafach 5.6.1 (s. 205-207), 5.6.3 (s. 228-232, 239-241), 5.6.4 (s. 243-247) i in. W bibliografii załącznikowej teksty źródłowe można wyodrębnić jako osobną grupę. *Literatura w języku rosyjskim* – w kilku pozycjach opis bibliograficzny ogranicza się do podania linku, brak za to nazwy i numeru czasopisma, np. poz. 4, 5, 8, 10 (s. 269), poz. 16, 17 (s. 270). Podrozdział 5.6 oznaczono jako 5.5 (s. 204, por. *Spis treści*).

KONKLUZJA

Mgr Karina Jakuć, analizując twórczość Pielewina w aspekcie językowym i przekładowym, ujawnia odpowiednio wysoki poziom opanowania metodologii prowadzenia badań naukowych, ma pogłębioną wiedzę w ramach reprezentowanej dyscypliny naukowej, jak również dobrą orientację w literaturze przedmiotu. Doktorantka przekonująco ukazuje złożoność procesu translacji wybranych utworów, trafnie typuje potencjalne wyzwania dla tłumaczy – gry językowe, interteksty, parateksty – oraz dobiera przykłady tych wyzwań. Komentując zastosowane rozwiązania w badanych przekładach, formułuje rozbudowane wnioski, uzasadnia je, wysuwa hipotezy, przedstawia możliwe perspektywy odbioru utworów. Praca przynosi cenne implikacje dla badań nad przekładem literackim.

Przejdę do konkluzji końcowej. Po zapoznaniu się z rozprawą doktorską mgr Kariny Jakuć pt. *Wiktora Pielewina teksty, interteksty i parateksty. Aspekt językowy i przekładowy* stwierdzam, że **praca ta zasługuje na ocenę jednoznacznie pozytywną**.

Rozprawa doktorska spełnia wymogi określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Recenzowane studium stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Doktorantka wykazała, że dysponuje zaawansowaną wiedzą teoretyczną w dyscyplinie językoznawstwo oraz umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. W związku z powyższym wnioskuję o dopuszczenie mgr Kariny Jakuć do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Wnoszę zarazem o wyróżnienie przedłożonej do oceny rozprawy doktorskiej.

Ewa Białek

Lublin, 15.05.2025

dr hab. Ewa Białek, prof. UMCS